

ÚVOD

Poznání konstrukce opevnění je podmíněno nejenom stavem dochování konstrukčních prvků, ale i počtem opakování výzkumů opevnění, způsobem výzkumu, kvalitou výzkumu a především neustálým vyhodnocováním objevených konstrukčních prvků. Opevnění a jeho destrukci nelze chápat jako nezávislou kategorii terénního reliktu, ale je nezbytné přistupovat k němu v širších souvislostech geografických, ekonomických a společenských.

Opevnění patří do skupiny nejzřetelnějších terénních památek, které již záhy zaujaly rozvíjející se archeologii. První výzkumy a soupisy pravěkých až středověkých opevnění započaly již ve druhé polovině 19. století a z hlediska památkové péče, ale i terénních změn za posledních 150 let, jsou nedocenitelným pramenem (Červinka 1928; Píč 1908, 1909). Stav poznání konstrukcí opevnění však od výrazného rozvoje výzkumů v období první republiky a především po druhé světové válce příliš nepokročil. Známé třídění na valy spečené, kamenné a hliněné a představy o úmyslném zapalování dřeva v násypch se postupně měnily s dalšími prozkoumanými destrukcemi hradisek pravěkých i raně středověkých.

Klasifikace konstrukcí opevnění se opírá dílem o historické zprávy, dílem je postavena na konstrukcích rozpoznávaných archeologickými výzkumy. Zatímco v případě opevnění z období, z něhož máme historické zprávy, více nebo méně věrohodné, je možná přímá komparace s odkrytou situací, pro předchozí období bez zpráv jsme nuceni vytvářet vlastní modely konstrukcí, které jsou neustále doplňovány a zpřesňovány. Historické zprávy bývají jako prameny poznání velmi často podceňovány, nelze je však opomíjet. Vždyť v případě keltských (galských) oppid a Caesarových zápisků panuje shoda více než jistá. Pro mladší období máme spojení historických a archeologických pramenů doloženo na příkladu „opere romano“ ze Staré Boleslavi, která byla objevena až děletrvajícimi záchrannými výzkumy (Boháčková 2006). Pro velkomoravské období postrádáme v písemných pramenech informace o konstrukcích hradeb, dozvídáme se pouze o místech „přepevných“ a „nevýslovných“. Poznání fortifikačních technik je tak úkolem pouze pro archeologii a její terénní výzkum.

Stejně jako existuje nevyváženost v poznání mezi sídlištní a pohřební částí, tak je velmi časté nenapojení sídlištní složky lokality na fortifikační část a naopak. U řady známých lokalit byla sice soustavně zkoumána destrukce opevnění, jako v případě Pobodimí (Bialeková 1978), Libušína (Vána 1975; Vána – Kabát 1971) či Strachotína (Měřinský 1981b; Měřinský 1985b), ale poznání vnitřní zástavby je na počátku. Vedle toho známe lokality zkoumané z větší části pouze uvnitř destrukce opevnění, čehož příkladem je Staré Město u Uherského Hradiště (Hrubý 1965) nebo Mikulčice (Staňa – Poláček 1996), kde sice byly provedeny výzkumy destrukcí opevnění, ale bez výraznější návaznosti na vnitřní i vnější osídlený areál. V žádném případě

nelze opomíjet výzkumy s vyváženým podílem zkoumaných složek, jako je tomu v případě Budče (Bartošková 2003; Bartošková – Štefan 2006), Starých Zámků v Brně-Lišni (Staňa 1972), Kozárovic (Buchvaldek – Sláma – Zeman 1978), Libice nad Cidlinou (Mařík 2006) a dalších.

Výzkum destrukce opevnění Pohanska u Břeclavi byl zahájen ihned při první návštěvě lokality v září 1958. Ač se jednalo o plošně malou sondu, bylo zřejmé, že destrukce skrývá zbytky složitějších konstrukcí a stopy po jejich zániku (zápisník z první návštěvy). První velký výzkum destrukce opevnění, který navazoval na výše zmíněnou informační sondu, byl zahájen až v roce 1961 a pokračoval do roku 1963. Záhy publikované informace F. Kalouska (Kalousek 1965) ukázaly, že velkomoravská fortifikace byla jednoduchou kombinovanou konstrukcí, postavená ze dřeva, kamene a hlíny. Intenzivní spolupráce s geology (prof. Štelcl z přírodovědecké fakulty brněnské univerzity) ukázala, že výstavba hradby vedle konstrukce kladla vysoké nároky na transport materiálu, který byl získáván ze vzdálených míst (Štelcl 1971; Štelcl – Tejkal 1961, 1967).

Další výzkumy destrukce opevnění na sebe nedaly dlouho čekat, ale pozornost se obrátila na severovýchodní část centrálního opevněného areálu, do prostoru mezi tzv. Lesní školkou a Severním předhradím. Celá řada výzkumů destrukce opevnění v těchto místech částečně pozměnila pohled na konstrukci hradby a na její rozměry. Dílčí analýza výzkumů destrukce opevnění provedená B. Dostálem v roce 1979 na delší dobu sjednotila názory na konstrukci hradby Pohanska, ale nevyčerpala všechny informace, které se podařilo za dvacet let nashromáždit.

Navazující výzkum na rozhraní východního a jihovýchodního úseku opevnění centrálního areálu na počátku 80. let 20. století odkryl bránu a přilehlé okolí. I přes kvalitní a rychlé zpracování objevené brány, respektive její konstrukce a destrukce (Dostál 1984; Dostál – Štelcl 1985; Štelcl – Dostál 1984), nebyla opět věnována pozornost konstrukci hradby.

Důvody, které vedly B. Dostála k odsouvání kompletní analýzy všech provedených výzkumů destrukce opevnění, se zřejmě ukrývají v extrémní náročnosti nejenom na vedení vlastního výzkumu, v rozpoznávání konstrukčních prvků v destrukci a zbytcích hradby, ale především ve složitosti vlastní dokumentace „trojrozměrného“ terénního reliktu. Její zpracování v podmínkách klasické dokumentace za pomoci ručního překreslování a generalizace neumožňovalo propojování sousedních výzkumů opevnění a hledání shodných prvků v situacích zcela odlišných od výzkumů Velmožského dvorce, Lesní školky a jiných „dvojměrných“ výzkumných ploch.

A tak i po čtyřiceti letech výzkumů destrukce opevnění na Pohansku byla celá řada sond zcela nezpracována a názor na konstrukci hradby byl nejasný. Vedle tohoto problému se ukazovala nutnost upřesnění chronologie opevnění, která byla, po objevu depotu železných předmětů v zemnici č. 10 řezu VAL XIV,

B. Dostálem sice stanovena (*Dostál 1977–1978*), ale některými badateli zcela neakceptována (*Měřínský 1986, 2001*).

Z výše uvedených důvodů je pochopitelná snaha zpracovat všechny realizované výzkumy do podoby digitálních katalogů, tak jako v případě Lesní školky (*Macháček 2002*), z čehož vyplynula potřeba nového a kompletního zpracování prozkoumaných úseků destrukce hradby. Pak by bylo možné propojit vývoj osídlení uvnitř areálu se zjevně jednofázovou hradbou, definovat hlavní konstrukční prvky hradby, celkovou konstrukci hradby a chronologii hradby.

Tyto body se staly základem pro definování hlavních okruhů otázek mé práce:

- **Jaké jsou základní konstrukční prvky opevnění?**

Jedná se především o identifikaci hlavních konstrukčních prvků opevnění opakujících se na všech dostatečně prozkoumaných úsecích destrukce opevnění. Řešení této otázky úzce souvisí s následující otázkou.

- **Jaká je konstrukce opevnění?**

Sumarizací zjištěných konstrukčních prvků zachycených a dokumentovaných výzkumy se pokusím definovat hlavní konstrukční schéma/schéματα opevnění a zařadit je do již vytvořené systematiky (*Procházka 1990*).

- **Je konstrukce stejná na všech prozkoumaných úsecích?**

Různé podoby destrukce opevnění v závislosti na zkoumaném úseku (severovýchod × jih) vedou k úvahám o odlišné konstrukci opevnění. Kompletním zpracováním terénní dokumentace je možné zjistit opakující se odchylky v konstrukci, a tak se pokusit odpovědět na tuto otázku.

- **Z čeho a jak rychle bylo opevnění postaveno?**

Použitý stavební materiál byl pravděpodobně nejnákladnější položkou nutnou k výstavbě opevnění. Údolní niva a její okolí sice poskytuje dostatek písků a hlín, a v době výstavby Pohanska snad i dřeva, ale v nejbližším okolí postrádáme dostatek kamenné suroviny. Časová náročnost na transport materiálu a na vlastní stavbu je vysoká a kladla jistě nároky na lidský potenciál a jeho zabezpečení. Řešení této otázky souvisí s nároky a možnostmi tehdejší společnosti na vybudování rozsáhlého opevnění.

- **Proč a kdy vzniklo a jak zaniklo opevnění?**

Výstavba a zánik opevnění byl proces vyvolaný tehdejší společností. Vývoj vnitřních mechanismů, ale zřejmě i vnější vlivy vedly ke změnám, které vyvolaly vznik nového centra na dolním toku Dyje, jež bylo zanedlouho opevněno dlouhou a mocnou hradbou (*Macháček 2007*). Jiné mechanismy a problémy v systému způsobily opuštění centra a zánik hradby. S tím vším souvisí pochopitelně řešení časových mezníků vývoje opevnění a celé lokality.

- **Jaký je význam opevnění v rámci socio-geografických systémů?**

Opevnění nemá význam pouze fortifikační, vojenský, ale i reprezentativní a ochranný. Geografické proměnné zase definují či limitují možnosti lokalizace osídlení, transportu surovin a lidí a komunikace fyzické i společenské.

Hledání odpovědí bude postaveno na analýze výzkumů provedených F. Kalouskem a B. Dostálem do roku 1985 a výzkumů autora a J. Macháčka z let 2005 až 2007. Pochopitelně převažovat budou poznatky získané z posledních výzkumů, kterých jsem se účastnil osobně. Totiž již první pokusy o hledání odpovědí na výše definované okruhy vyvolaly řadu nejasností a nových otázek, které bylo možné vyřešit, nebo pokusit se je osvětlit jen na základě nového terénního výzkumu destrukce opevnění. Nový výzkum byl také plánován ve spojitosti s výstavbou archeologického skanzenu Muzea a galerie v Břeclavi: prozkoumaná plocha měla být zastavěna hradbou rekonstruovanou na základě poznatků z výzkumu. Ač se rekonstrukci nepodařilo realizovat, je přínos nového výzkumu k rozpoznávání konstrukčních prvků nedocenitelný.

Na základě poznání opevnění Pohanska se můžeme zabývat diskusí o vývoji společnosti 9. století v povodí Moravy, transferem myšlenek (konstrukce) i hmoty (kámen), využitím krajiny z hlediska ekonomického a strategického.